

אוניברסיטת תל-אביב

עוצמתה של איראן - בגדי האיתאללה החדשים?

סיכום כנס מס' 54

אוגוסט 2010

The New Ayatollah's New Cloths: Iran 1988-2008

Conference #54, March 16, 2010

סדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון

הסדנה הוקמה בשנת 2002 ע"י פרופסור יצחק בן ישראל, בשיתוף עם בית הספר לממשל ולמדיניות ע"ש הרולד הרטוך והתוכנית ללימודי ביטחון, במטרה לעסוק בממשק שבין המדע והטכנולוגיה לביטחון. לשם כך, הסדנה מקיימת סדרה שנתית של כנסים לצד פעילות מחקרית. בין הנושאים בהם עוסקת הסדנה: יחסים בינלאומיים ואסטרטגיה, טילים ונשק מונחה, מדיניות חלל, רובוטים, המרחב המקוון, אנרגיה גרעינית, ביטחון פנים, יחסי הגומלין בין חברה וביטחון, מדיניות בניין הכוח, תהליכי קבלת החלטות ועוד.

Yuval Ne'eman Workshop for Science, Technology and Security

The workshop was launched in 2002 by Professor Isaac Ben-Israel in conjunction with the Harold Hartog School of Policy and Government and the Security Studies Program with the intention of exploring the link among security policy, technology and science. For this reason the workshop holds an annual series of conferences and conducts research. The workshop covers various topics such as international relations and strategy, missiles and guided weapons, robotics, space policy, cyberspace, nuclear energy, homeland security, the interplay between society and security, force build up policy and government decision-making processes.

ראש סדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון: פרופסור אלוף (מיל.) יצחק בן ישראל

מנהלת אקדמית, סדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון: ד"ר דגנית פייקובסקי

מנהלת סדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון: גילי דרוב – היישטין

חוקרים בסדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון (לפי א"ב): ד"ר חיים אסא, פרופ' יצחק בן ישראל, ד"ר דניאל גולד, טל דקל, ד"ר משה ורד, ליאור טבנסקי, אריק יפעת, רם לוי, אביטל מויאל, ד"ר אביתר מתניה, גדי עברון, ד"ר דגנית פייקובסקי, אורי רכב.

עריכה גרפית: מ. מונטה

הודפס בבית הדפוס של אוניברסיטת תל אביב, ישראל, 2010

© כל הזכויות שמורות. אין להעתיק, לשכפל, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע או להפיץ נייר עמדה זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני, ללא אישור בכתב, למעט ציטוט של מובאות מהכתוב לצורכי ביקורת או סקירה.

<http://sectech.tau.ac.il/>

תוכן עניינים

- 4..... דבר ראש סדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון
- 5..... ד"ר משה ורד, עמית מחקר בסדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון
פרופסור דוד מנשרי, ראש המרכז ללימודים איראניים ודיקן החטיבה
- 14..... לתוכניות מיוחדות, אוניברסיטת תל אביב
- 22..... ד"ר רונן ברגמן, ידיעות אחרונות, אוניברסיטת קיימברידג'
- 28..... אלוף (מיל.) גיורא איילנד, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

דבר ראש סדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון

בשנים האחרונות, נמצאת איראן במוקד תשומת הלב העולמית, בין היתר הודות לתוכנית הגרעין, תוכנית החלל ותוכנית הטילים ארוכי הטווח שהיא מפתחת. הקהילה הבינלאומית מנסה להשפיע על איראן לזנוח את מאמצי ההתעצמות הללו בעוד ההנהגה האיראנית טוענת להתעצמות מואצת של איראן.

ד"ר משה ורד בחן וניתח את מעמדה של איראן בזירה האזורית והבינלאומית באמצעות מגוון של כלים ושיטות מדידה במטרה להעריך את עוצמתה. ממצאיו שהוצגו בערב עיון של סדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון, מעלים כי קיים פער גדול בין דימויה של איראן לבין מצבה בפועל.

נייר זה מסכם את שנאמר בכנס, אנו מקווים שתמצאו בו עניין ותרומה לדיון הציבורי בנושא.

קריאה נעימה,

פרופסור יצחק בן ישראל

ראש סדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון

ד"ר משה ורד, עמית מחקר בסדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון

חוקרים מקצועיים רבים בחקר המזרח התיכון מתייחסים לאיראן כאל מדינה מצליחה וכ"כוכב עולה" בתחומים שונים. חלקם אף מתייחס אליה כ"מעצמה האזורית" בה"א הידיעה במזרח התיכון. בתום מלחמת איראן-עיראק, בשנת 1988 לאחר כשמונה שנות מלחמה, היה ברור כי איראן היא מדינה מוכה אשר סבלה אבידות אנושיות רבות, נזק כלכלי אדיר ומיליוני פליטים. לכן נשאלת השאלה, כיצד איראן הביאה עצמה תוך עשרים שנה, משפל המדרגה למצב בו היא משגשגת? תקדימים היסטוריים לכך הן גרמניה ויפן, שלאחר מלחמת העולם השנייה היו מדינות הרוסות והצליחו להביא עצמן תוך פחות מעשרים שנה לשיקום מלא. ההבדל בין המקרים הוא העזרה הכלכלית הגדולה שגרמניה ויפן קיבלו מארה"ב לעומת איראן. איראן לא קיבלה סיוע כלכלי חיצוני וגם שימוש בנפט לצורך מימון היה בעייתי משום מחירו הנמוך באותה התקופה.

התעלומה נותרה בעינה, וככל שהמשכתי לחקור ולתהות בשאלה זו, התחלתי לחשוב או אולי לחשוד, שאני שואל את השאלה הלא נכונה. השאלה הנכונה שצריכה להישאל היא לא כיצד קרה, אלא האם זה קרה. כלומר, האם תדמיתה של איראן כפי שהיא מוצגת באמת אכן נכונה, או שמא זאת תדמית שווא שמאחוריה מסתתרת מדינת אייתולות עירומה כמו המלך ובגדיו בסיפור הידוע. אנסה להשיב על שאלה זו בשתי דרכים משלימות. האחת, ניסיון לניתוח כמותי, כוללני וגם יחסית לעוצמתה של איראן, והשנייה, ניתוח פרטני של מרכיבים חשובים בעוצמה זאת. בהיבט הראשון, נקבל את המונח "עוצמתה של איראן" בהבנה אינטואיטיבית, דוגמת ההגדרה שעוצמתה של מדינה היא יכולתה לממש את שאיפותיה הפוליטיות. מרבית החוקרים מסכימים שעוצמה זו נגזרת מהמשאבים החומריים שעומדים לרשות המדינה. כמו כן, מרביתם מסכימים שאת המשאבים החומריים ניתן לייצג בצורה הנוחה והפשטה על ידי התל"ג (תוצר לאומי גולמי) של המדינה. בתל"ג ובמשאבים החומריים ניתן להשתמש על מנת לבנות עוצמה, כמו כן ניתן להשתמש בהם לצורך מפעלי ראוה, ניהול כושל, שחיתות ועוד. התל"ג למעשה, מביע את האופציה הפוטנציאלית של עוצמת

המדינה. בהרצאה כאשר אדבר על עוצמה, הכוונה היא לעוצמה פוטנציאלית, עוצמה בכוח, לא מה שממומש בפועל. בשנים האחרונות הולכת ומתקבלת הדעה שלהגדרת עוצמה זו יש לצרף ולשלב גם את רמת הפיתוח הכללית של אותה מדינה, מאחר ורמת הפיתוח מאפשרת לנצל את המשאבים העומדים לשם בניית היכולת. השאלה היא כיצד מודדים רמת פיתוח זו. אחת הדרכים שהציע וירמיני, חוקר מהודו, היא לייצג את רמת הפיתוח הכללית של המדינה על ידי התוצר הלאומי הגולמי לנפש. במבט ראשון זאת נראית הצעה מאד משונה, אבל אם נסדר את רשימת המדינות בעולם לפי סדר עולה או יורד, לפי התל"ג לנפש ולפי רמת הפיתוח הכללי נראה שיש קורלציה גבוהה בין שתי הרשימות. לכן, מטעמי נוחיות ופשטות נשתמש במדד זה. בסופו של דבר, אייצג את עוצמתה של מדינה על ידי מדד פשוט שהוא מכפלה של התוצר הלאומי הגולמי שמייצג את המשאבים החומריים של המדינה, בתל"ג לנפש, שמייצג את רמת הפיתוח שלה.

כדי לבחון את העוצמה האיראנית המוחלטת ואת השינויים בה לאורך הזמן, כדאי להשוות אותה לעוצמתן של מדינות אחרות. בניתי טבלה שמורכבת ממדינות שונות, ארה"ב, סין, איראן, טורקיה, מצרים וישראל. במבט ראשון נראה שאין קשר ביניהן. נבדוק את השנים הבאות: 1977, איראן בשלהי שלטונו של השאה, לפני המהפכה האיסלאמית, כשהשאה היה עוד בשיא אונו ועוצמתו; 1979, שנת המהפכה האסלאמית; 1980, השנה שבה סדאם חוסיין פלש לאיראן והחלה מלחמת איראן עיראק; 1988, השנה בה הסתיימה המלחמה הזאת; 1998, עשור אחד לאחר מכן; 2008 עשור נוסף אחר כך; 2005, השנה לפני העלייה התלולה במחירי הנפט; ו-2009 השנה המאוחרת ביותר שלגביה יש נתונים (עדיין לא סופיים והם יותר בגדר הערכה מאשר נתונים מוצקים).

אסקור את עוצמתה של איראן לאורך התקופה. בשנת 1977, איראן הייתה בשיא עוצמתה היחסית. המהפכה האסלאמית ב-1979 גרמה לירידה ניכרת בעצמה הזאת, והסיבה היא די ברורה. עם המהפכה, גורשו או הסתלקו כל החברות הזרות, המומחים הזרים, נעשה גל גדול של טיהורים באדמיניסטרציה, בצבא, בתעשייה, בכספים ובמחקר, וכתוצאה מכך יש ירידה ניכרת בעוצמה. ירידה זאת הוחרפה עם פרוץ המלחמה ב-1980, המשיכה לרדת עם התמשכות המלחמה

והגיעה לשפל כשנפסקה המלחמה ב-1988. מאז החלה תקופת שיקום ועלייה בעוצמתה של איראן לאורך השנים. שנת 2008 חריגה מבחינה מסוימת מאחר והיא השנה שבה מחירי הנפט הגיעו לשיאם, חבית נפט עלתה 140 דולר, מה שהביא לעלייה מלאכותית בעוצמה. בשנת 2009 כאשר מחירי הנפט חזרו למחירים קבילים יותר, עוצמתה חזרה למה שאנחנו מצפים באקסטרפולציה מהערכים הקודמים.

אם נסתכל על קצב גידול עוצמה זו, נרצה לבדוק האם איראן זינקה קדימה. בין השנים 1988 לבין 2005, עוצמתה של איראן גדלה בערך פי 4, לעומת עוצמתן של שאר המדינות במזרח התיכון שבתקופה הזאת גדלו בערך פי 2 או 3. לעומת זאת, עוצמתה של סין, שנמצאת בטבלה מאחר והיא מקובלת בעולם כמדינה שעוצמתה זינקה בתקופה הזאת, גדלה באותן שנים פי 18. זאת אומרת שקצב הגידול בעוצמה של איראן קרוב הרבה יותר לאלו של המדינות האחרות במזרח התיכון, גבוה מעט משלהן אבל דומה להן, ונמוך משמעותית מזו של סין שזינקה קדימה. לכן כאן ניתן לקבוע על פי תשובה כמותית ראשונה כי עוצמתה של איראן לא זינקה בתקופה הזאת. בהשוואה לעוצמתה של ארצות הברית, ניתן לראות כי בשיא היחס הזה, בשנת 77, עוצמתה של איראן הייתה בערך 2 אחוזים מזו של ארצות הברית, בכל שאר התקופה היא נעה בין פחות מאחוז אחד לכאחוז עד אחוז וחצי. זאת אומרת, איראן, בניגוד להצהרתו של אחמדינג'אד ולא במפתיע, רחוקה מרחק רב מאד מלהתקרב לעוצמה של מעצמת על.

אם נשווה את עוצמתה של איראן לעוצמה של המדינות האחרות במזרח התיכון, ניתן לראות כי טורקיה השיגה את איראן בתקופת מלחמת איראן עיראק. מאז עוצמתה גבוהה, לפעמים בצורה די משמעותית מזו של איראן. בהתחשב בעובדה שטורקיה לא תלויה, לפחות לא בצורה חזקה, במחירי הנפט, כנראה שגם לא צפוי שתהיה ירידה משמעותית לפחות ב-2009. כלומר, לטורקיה יש את העוצמה הגבוהה במזרח התיכון וללא ספק, איראן איננה המעצמה האזורית או המעצמה ההגמונית במזרח התיכון.

ההשוואה לישראל אינה חשובה לענייננו, אך היא מסקרנת באופן טבעי. ניתן לראות כי בתקופת השאה, עוצמתה, ואני מזכיר שזו העוצמה הפוטנציאלית של

איראן, הייתה גבוהה משמעותית משל ישראל. במהלך המלחמה והירידה בעוצמתה של איראן והעלייה המתמדת אך האיטית למדי בעוצמתה של ישראל, היא השיגה את זו של איראן. עוצמתה של ישראל הייתה גבוהה ממנה לאורך כל התקופה למעט השיא החריג של שנת השיא בנפט. אני מעריך שיתברר שבשנת 2009, עוצמתה של ישראל גדולה עדיין במקצת מזו של איראן.

לסיכום הניתוח הכמותי של העוצמות, הרי שיש כאן תשובה לשאלה שהצגתי, שאומרת כי עוצמתה של איראן גדלה בתקופה הנדונה, אך לא זינקה קדימה. איראן אינה המעצמה במזרח התיכון ובוודאי שאינה בדרך להיות מעצמת על. בסך הכול יש פער די גדול בין תדמיתה של איראן כמעצמה האזורית כפי שהזכרתי בהתחלה לבין מצבה בפועל.

קעת ארצה לדון באחדים ממרכיבי העוצמה של איראן. המרכיב הראשון שאציג הוא הכלכלה. הכלכלה היא תחום רחב מדי על מנת לדון בו במלואו, ולכן אציג פן אחד של הכלכלה והוא הנפט. על חשיבותו של הנפט לכלכלת איראן אין צורך להכביר במילים. לדוגמה, בשנת 2008 ההכנסות מנפט היוו 80% מהכנסות איראן מייצוא. שאר הייצוא התחלק בין פיסטוקים, קוויאר, שטיחים מתוצרת בית, כולם לא בדיוק מוצרי היי-טק. כמו כן ההכנסות מנפט היוו 60% מההכנסות של איראן כמדינה בכלל. כל פגיעה בהכנסות הנפט, פירושה פגיעה מיידית בכלכלתה של איראן. במידה ופגיעה זו חמורה דיה, המהלך יגרום לערעור חוסנו של המשטר. לכן, כדאי להסתכל על ייצוא הנפט האיראני. הפער בין תפוקת הנפט לבין צריכתו מייצג כמובן את הייצוא. בתקופת השאה, לפני המהפכה, איראן ייצרה או הפיקה כשישה מיליון חביות ביום. תפוקה זו ירדה בצורה תלולה עם המהפכה ועם תחילת המלחמה והגיעה לשפל של כ 1.3 מיליון חביות ביום. התפוקה האיראנית החלה להתאושש עוד בתקופת המלחמה. עם סיום המלחמה איראן התאוששה אך לא הגיעה לרמה שקדמה להמהפכה. בשנים האחרונות איראן עומדת בקירוב על ארבעה מיליון חביות ביום. כלומר, כשני שלישי מהתפוקה בזמן השאה. ניסיונות חיזוי תפוקת הנפט האיראנית בשנים הקרובות המבוססים על מודלים כמותיים מפורטים של השדות באיראן, מצביעים על ירידה צפויה. חלקם אומרים כי צפויה ירידה תלולה בתפוקת הנפט של איראן. כל זאת, בהנחה

החשובה שהתנאים, דהיינו מדיניותה של איראן, תישאר כפי שהיא עכשיו. השאלה הנשאלת, היא מדוע תפוקה זו אינה צפויה לעלות, אלא לרדת? הסיבה המרכזית היא כי ישנו פיתוח מועט של שדות נפט חדשים באיראן, לעומת השדות הישנים הקיימים אשר הולכים ומזדקנים. בשדות נפט קיימת תופעה של תפוקה הולכת ויורדת בצורה שאינה ליניארית. כלומר, הירידה מחמירה והולכת עם הזמן. הסיבה למצב הזה היא חוסר הון להשקעה ופיתוח, טכנולוגיה מתקדמת לשיפור התפוקה וכשלי ניהול של פרויקטים גדולים מורכבים של איראן. יכולות אלו קיימות בחברות הגדולות, הזרות והבינלאומיות, העוסקות בהפקת ושיווק נפט, אך איראן אינה מצליחה לשתף איתן פעולה. החברות הבינלאומיות אינן משתוות עם איראן והסיבה לכך היא בעיקר מדיניותה של איראן בכמה תחומים ואזכיר שניים מהם. תחום אחד הוא שרידי הכלכלה האסלאמית שמרחיקה את החברות האלה. לדוגמה, סעיף מפורש בחוקה האיראנית אוסר על בעלות זרה על אוצרות הטבע של איראן ובפרט על הנפט. החברות הזרות נוהגות לעבוד כאשר הן מקבלות בעלות על חלק מתפוקת הנפט. החברות הכלכליות, אשר פועלות למטרות רווח, מוכרות את התפוקה וכך מפצות על השקעתן. בנקודה הזאת, האיראנים, לא הצליחו להשתוות למרות ניסיונות פתרונית יצירתיים. הבעיה השנייה היא הבעיה הפוליטית. כל עוד איראן ממשיכה בתמיכה בטרור ובהתרסה בתחום הגרעין כלפי העולם מוטלות עליה סנקציות. הן חוק ILSA, Iran - Libya sanctions act הידוע, והן הסנקציות הבינלאומיות שמרתיעות את החברות. כתוצאה מכך, כמעט ואין פיתוח של השדות החדשים או שיפור בתפוקת השדות הישנים. דוגמה בולטת היא פיתוחו של שדה נפט גדול וחדש שהתגלה לפני כתרסר שנים באזור המפרץ הפרסי, בשם אזאדאגאן. איראן ניהלה במשך שבע שנים משא ומתן עם קונסורציום של חברות יפניות גדולות. לאחר תהליך משא ומתן ארוך הוא נכשל. איראן הפסיקה את הדיונים עקב הסיבות שמניתי קודם. איראן החלה במשא ומתן עם חברות סיניות שעדיין מתמשך. בעשר השנים שמשא ומתן זה מתנהל לא הופקה מסחרית אפילו חבית נפט אחת משדה גדול זה.

לעומת הירידה הצפויה בתפוקה, ישנה עליה רצופה בצריכה. ניתן להסביר זאת מכמה סיבות. האחת, האוכלוסייה באיראן גדלה. שנייה, רמת החיים באיראן עולה. והסיבה השלישית ואולי העיקרית, ישנו בזבז עצום של אנרגיה, במיוחד

בנפט האיראני. כחלק מהכלכלה האסלאמית, על מנת להיטיב עם החלשים, איראן מסבסדת לכדי מחירים נמוכים את מחיר האנרגיה. מאחר וצריכת הנפט עולה והתפוקה יורדת, ההערכות הן שבסביבות שנת 2030, ייצוא הנפט של איראן ייפסק. באמצע התהליך, לפני שהייצוא ייפסק לגמרי, הכלכלה האיראנית תיפגע קשות ובעקבותיה המשטר. האיראנים אכן מכירים בעובדה זו וערים לכך. עדות לכך היא מחקר שפרסם מרכז המחקר האסטרטגי של הפרלמנט האיראני לפני כחצי שנה. המחקר מתריע שתפוקת הנפט של איראן תרד בצורה תלולה בשנים הקרובות, אלא אם כן המדינה תשקיע סכומי עתק.

סביר להניח, כי המשטר לא יישב בחיבוק ידיים ויראה כיצד כלכלתה של איראן ומשטרה יורדים לטמיון. לאיראן יש דרכים יצירתיות לטפל במשבר זה. חלקן יכולות להיות בצורה חיובית מבחינתנו, כדוגמת נטישה חלקית של העקרונות השיעיים חומיניים שלהם ולפתוח שערים למערב, כמו גם קבלת ההשקעות והטכנולוגיות. כמו כן, ישנה אפשרות של סחיטה של המערב באמצעות אימום להפסקת הזרמת הנפט על מנת לגרום למחיר הנפט להרגיע לשחקים ולגרום לפגיעה בכלכלה המערבית והעולמית.

אם נחזור לענות על השאלה ששאלתי בתחילת ההרצאה, ניתן לראות כי בתחום קריטי כל כך לאיראן, כמו במרבית תחומי הכלכלה האחרים, הפער בין תדמיתה של איראן כמעצמת נפט חזקה, איתנה ומוצקה לבין המצב בפועל איננו קטן. נכון כי הפקת הנפט של איראן גדלה מאז המלחמה, אך היא בוודאי לא זינקה קדימה והיא נמצאת כעת אל פתחי פי פחת.

מרכיב עוצמה נוסף שארצה להציג, קשור לרמת המחקר המדעי והטכנולוגי באיראן. אתייחס לפן אחד של המחקר הבסיסי באיראן. דרך מקובלת למדידת הרמה המדעית של מדען, מכון מדעי, ומדינה, הוא מספר המאמרים המדעיים המתפרסמים בספרות המדעית המקצועית. ובכן, מה שקרה באיראן מאז סיום המלחמה הוא זינוק של ממש. זינוק מרשים ביותר במספר המאמרים. ב-1988 מדענים איראניים פרסמו כמאה מאמרים בלבד בספרות המקצועית העולמית. ב-1998, מספר זה התקרב לאלף מאמרים. בשנת 2008 מספר המאמרים התקרב

ל-10,000. זאת אומרת, ישנה עלייה אקספוננציאלית מרשימה מאד. הבעיה שאנו נתקלים בה היא מדידת איכות המאמרים. אחד הכלים המידיים והנוחים לשימוש נקרא מדד מספר הציטוטים. הרעיון הבסיסי הוא כאשר ישנו מאמר טוב, מחדש, פורץ דרך שמציג רעיון מהפכני הוא מצוטט רבות על ידי חוקרים אחרים אשר מפתחים את אותו רעיון, זה מייצג את רמתו הגבוהה. לעומת זאת, מאמר שאין בו תרומה רבה ואיננו מצוטט על ידי חוקרים אחרים, מייצג את רמתו הנמוכה.

ארצה להבהיר שני דברים לפני שאציג את תוצאות רמת המחקרים באיראן. נקודה ראשונה היא הציטוטים העצמיים. בעולם האקדמי, מקובל כי מדען שכותב ומתקדם במחקר שלו כותב מאמר נוסף ומתייחס במאמרו זה למאמריו הקודמים. אם כי ישנם גם לא מעט מקרים שאנשים מצטטים במאמרו הנוכחי את מאמרו הקודם על מנת לנפח את מדד הציטוטים שלהם, ולזכות בהערכה כמדען ברמה גבוהה יותר. ובכן, היה מי שבדק את מספר הציטוטים העצמיים של מדינות העולם ומצא כי האיראנים הם סגני אלופי העולם בציטוטים עצמיים. כ-50 אחוזים מציטוטים של מאמרים איראניים הם ציטוטים עצמיים. זאת בהשוואה לכ-20 אחוזים של הממעטים בציטוטים עצמיים, שהם האמריקאים. דרך אגב, ישראל נמצא במקום טוב, בערך כ-25 אחוזים מהציטוטים הם עצמיים. נקודה שנייה היא הציטוטים ההדדיים. כאשר חוקר אחד מצטט חוקר שני ולהיפך. גם הציטוטים ההדדיים הוא נושא מקובל בעולם, אך באיראן הנושא תפס זווית מיוחדת. התפרסם מחקר על ידי חוקרים איראניים באיראן, בעיתון מדעי מקצועי איראני, בו שמו לב לעובדה כי מרבית החוקרים האיראניים מרוכזים במספר מצומצם יחסית של תחומים מדעיים. לכן המליצו לממשלת איראן לאכוף על המדענים האיראניים בקבוצות המחקר האלה לצטט האחד את רעהו. התוצאה תהיה כמובן עלייה במדד הציטוטים של המדענים האלה עצמם, של המכון כולו כמכון מחקר, ובוודאי של איראן כמדינה. אינני יודע אם ממשלת איראן קיבלה את ההצעה הזאת, אבל מה שאני כן יודע זה שהיא קיבלה הצעה קודמת של אותו זוג חוקרים ממליצים, המלצה שהם המליצו כמה שנים קודם לכן, ובה המליצו על הדרכים שעל ממשלת איראן לנקוט כדי להגדיל את מספר המאמרים. שיטות אלו אכן מיושמות ולכן ויש מקום לחשוד שגם בכיוון הזה תהיה איזושהי פעילות.

כעת אענה היכן עומדת איראן על פי מדד הציטוטים. רמת המחקר המדעי באיראן נמוכה למדי. לדוגמה, בין השנים 1996 – 2006 איראן עמדה במקום ה-42 בעולם מבחינת מספר המאמרים, אך עמדה במקום ה-135 מתוך 146 מדינות שהיו במחקר, מבחינת איכות המאמרים הנמדדת במספר הציטוטים הממוצע למאמר. גם בתחום הזה, ישנו פער גדול מאד בין תדמיתה של איראן כמעצמה מדעית בזכות מספר המאמרים שהיא מפרסמת לבין מצבה בפועל.

לסיכום ארצה לדון במרכיב עוצמה נוסף והוא מרכיב העוצמה הצבאי. כרקע, יש לדעת כי המעצמות הגדולות התערבו בעניינה של איראן ללא הפסק במאתיים השנים האחרונות, כולל פלישות וכיבוש שטחים מתוך איראן. המקרה האחרון היה במלחמת העולם השנייה כאשר ברית המועצות כבשה והשתלטה על צפון איראן. בריטניה, בעזרת ארצות הברית, השתלטה על דרום ומרכז איראן, וזאת כדי ליצור גשר יבשתי לאספקת ציוד מלחמה ואספקה כללית לברית המועצות מארצות הברית לצורך המלחמה בנאצים. איראן עדיין זוכרת את זה ומודעת היטב לאיום הנוכחי. איראן מוקפת סביב על ידי כוחות צבאיים אמריקאים מה שגורם לה לחשוש. לפיכך, תפיסת הביטחון האיראנית בעלת שני מרכיבים עיקריים. מרכיב ראשון, הרתעת האויב. מרכיב שני, אם בכל זאת האויב יפלוש לאיראן, המחיר שיגבה ממנו יהיה כבד. יישום מרכיבים אלו בפועל הוא על ידי ההרתעה, איום בטרור בשטח האויב, ועל ידי טק"ק, טילי קרקע-קרקע לטווח בינוני וארוך עם אפשרות לראשים בלתי קונבנציונליים. במחקרים שהתפרסמו בתחום מעריכים שכיום יש להם אפשרות לראשים ביולוגיים וכימיים, ובעתיד עלולים להיות גם גרעיניים. בתחום הקונבנציונלי, איראן הבינה כי אינה יכולה לעמוד מול צבא אמריקאי פולש. בשנת 1991 איראן צפתה בתדהמה כיצד צבא אמריקאי קטן יחסית מביס את הצבא העיראקי הגדול, ששלוש שנים קודם לכן הביס את צבא איראן. צבא איראן מיושן במרבית המרכיבים הקונבנציונליים, בנוי במידה רבה על חיל רגלים, עם אמצעים רבים נגד טילים.

במידה ותפרוץ מלחמה בין איראן לישראל, אין סתירה בין משך המלחמה הצפוי, לדעתי, שעלול להיות ארוך, לבין המצב של הצבא האיראני. די בכמה דיוויזיות איראניות של חיל רגלים מצוידות בטילים נגד טנקים בודדות על מנת לגרום לנו

לבעיה גדולה. לסיכום ההיבט הקונבנציונלי, נדמה כי בין תדמיתה של איראן לבין מצבה האמיתי הוא גדול, לעומת זאת בתחום הלא קונבנציונלי, כנראה שאיראן אכן זינקה קדימה לצערנו.

לסיכום, אם אני חוזר לשאלה ששאלתי בתחילת ההרצאה, התשובה לדעתי היא מאד ברורה. איראן התקדמה מאד בתקופה הזו של עשרים השנים האחרונות אך לא ניתן לומר כי זינקה קדימה. לא בעצמתה הכוללת ולא במרבית מרכיבי העצמה הפרטניים. ישנם מספר תחומים, להוותנו, בתחומי הטק"ק והרש"קים שלו, שבו היא כן זינקה קדימה. בסך הכל מצבה של איראן בפועל רחוק למדי מתדמיתה.

לאיראן יש פוטנציאל עצום, מבחינת אוצרות הטבע וההון אנושי. ולכן, אם תנטוש חלק מעקרונותיה השיעיים חומיניסטיים ותזכה בסיוע מהמערב, היא עשויה לפרוח ולהגיע באמת למצב של המעצמה האזורית במזרח התיכון. לעומת זאת, במידה ותדבק בעקרונות אלה, היא עלולה להגיע למצבה של ברית המוצעות בעבר, כמעצמה גרעינית מאיימת, אך חלולה מבפנים בשל שפע הבעיות החברתיות והכלכליות שיש לה, ומועמדת לקריסה.

פרופסור דוד מנשרי, ראש המרכז ללימודים איראניים ודיקן החטיבה לתוכניות מיוחדות, אוניברסיטת תל אביב

שלושה עשורים מאז המהפכה האסלאמית באיראן, ב-1979, ואף שמוסדות השלטון, עם כל הזעזועים והתהפוכות, נראים יציבים, דומה כי מטרותיה העיקריות של המהפכה - יישום התורה המהפכנית וקידום מצב החברה - טרם מומשו. זהו גם האתגר העיקרי העומד בפני המשטר מבית. כך, למרות מראית העין של עוצמה פנימית, סובל המשטר גם מחולשות בסיסיות.

לאחר 31 שנים של משטר אסלאמי מאפיינת את רוב הציבוריות האיראנית מורת הרוח הגוברת, בעיקר עקב כשלון המהפכה במתן מענה לשני צרכים בסיסיים עליהם נאבק העם מעל מאה שנים - חירות ורווחה. כאשר שואלים באיראן את השאלה הפשוטה, האם אל הילד הזה פיללנו? האם אכן, כמאמר הסיסמה המהפכנית, "האסלאם הוא הפתרון", בפרספקטיבה של שלושה עשורים, התשובה לכך נראית ברורה וחד-משמעית. הציפיות היו גבוהות הרבה יותר מאשר משקפת המציאות. יחד עם זאת, המשטר עומד על כנו ומוסדות המשטר נראים יציבים, לפחות עד עתה.

לאחר הזעזועים הראשונים בשנתיים הראשונות של המהפכה, כשמספר ממשלות החליפו זו את זו בתדירות גבוהה ושלושה נשיאים התחלפו בתקופה של שנה וחצי בין 1980 ו-1981, גילו מוסדות המשטר יציבות מרשימה. מאז 1981 ועד 1989 כיהנו באיראן אותו "מנהיג עליון" (איתאללה ח'ומיני), אותו נשיא (עלי ח'אמנהאי), ראש ממשלה (מיר-חוסין מוסווי), יו"ר הפרלמנט (עלי אכבר רפסנג'אני) ואותו נשיא בית משפט עליון (עבדול-כרים מוסווי ארדבילי). המהפכה שהסתמכה במידה כה רבה על אישיותו הכריזמטית של מנהיגה, ח'ומיני, עברה זעזוע טראומטי כאשר הוא נפטר בשנת 1989. אך מבחינה פוליטית היציבות נשמרה. במשחק של כסאות מוסיקליים נקבע הנשיא ח'אמנהאי ליורשו של ח'ומיני כמנהיג העליון ועלי אכבר האשמי רפסנג'אני, שהיה ראש הפרלמנט (מג'לס) נבחר לנשיא (משרת ראש הממשלה בוטלה אז במסגרת השינויים בחוקה). כהונתו של רפסנג'אני נמשכה לאורך שתי קדנציות ובשנת 1997 התרחש מהלך חריג במזרח התיכון. רפסנג'אני, שהשלים שתי קדנציות, רצה להיבחר לקדנציה נוספת, אך

נענה בסירוב משום שהחוקה הגבילה את הנשיאות לשתי קדנציות רצופות בלבד. מעניין לא פחות, בבחירות שהתקיימו אז נבחר מוחמד ח'אתמי, מועמד תנועות הרפורמה שגבר על נציג האליטה השלטונית, עלי אכבר נאטק-נורי—גם זאת התרחשות בלתי אופיינית באזור. למרות מורת הרוח בקרב הממסד המהפכני-רדיקלי, ח'אתמי נבחר לקדנציה נוספת ב-2001. ב-2005, שוב חל שינוי משמעותי, כאשר במקום ח'אתמי שסימל את הרפורמה והפתיחות נבחר מחמוד אחמדי-נז'אד, הקיצוני שבין המועמדים, והוא נבחר בשנית ב-2009, אף אם בבחירות שנויות במחלוקת. כל אלה מצביעים על הייחודיות האיראנית לעומת שכנותיה המוסלמיות, אך הם מציינים גם תהפוכות משמעותיות בתוך הממסד השלטוני. אך המשטר, ככזה, שורד בהצלחה.

אולם מהפכות אינן באות לעולם רק כדי להחליף משטר אחד במשנהו. מהפכות באות עם אידיאולוגיה חדשה בניסיון להוכיח שבתורתן המזור לחוליי החברה. 31 שנה אחרי, המשטר טרם הוכיח שיש בו את היכולת להיטיב עם העם האיראני בשני התחומים המרכזיים שלמענם הלך למהפכה: הפערים החברתיים והמצוקות הכלכליות נשארו בעינם, ובאיראן של היום אין יותר חופש משהיה בימי השאה. בעבר, לדבר נגד השאה נחשב לפשע; בהווה לדבר נגד המשטר האסלאמי נחשב לחטא. ח'ומיני עלה לשלטון על גל ההתלהבות המהפכנית ובתקווה שיוביל לשינוי משמעותי במצב החברה, ובעיקר בקרב שכבת המוסתזעפין (המדוכאים עלי אדמות). האכזבה והנרגנות הגוברים הם המניעים כיום את מורת הרוח הציבורית.

בפתח הדיון ראוי להבהיר שלוש שאלות עיקריות, העומדות לדעתי ביסוד כל ניתוח של המשטר המהפכני.

ראשית, באיזו מידה היתה המהפכה אסלאמית מבחינת שורשיה. למעשה, זו היתה מהפכה רבת-מימדים: חברתית, פוליטית, כלכלית, תרבותית, אנטי-אמפריאליסטית. בהגדרה אסלאמית כל אלה כלולים במושג דת. אך מי שאמון על טרמינולוגיה מערבית ראוי שיזכור כי המהפכה היתה הרבה יותר כללית ממשמעות תנועה דתית בתרבות המערבית. האזרחים לא הלכו אחרי ח'ומיני רק על מנת להחזיר עטרה ליושנה או בכדי להעביר את השלטון מידי המלוכה לידי

חכמי ההלכה. העם נהה אחרי ח'ומיני כי הוא מכר את התקווה (או שמא אשליה) שהוא יצליח להביא אותו אל הארץ המובטחת. לכן, ניתן לומר כי סוד יציבות של המשטר, לאורך זמן, אינו טמון במידת החזרה אל האסלאם, אלא במידת היכולת של המשטר האסלאמי לפתור את הבעיות האמיתיות שטורדות את מנוחת האומה האיראנית.

השאלה השנייה היא באיזו מידה האידיאולוגיה של המהפכה היא אסלאמית. אמנם, אין ספק, כי היא אכן אסלאמית, אך האם יש דרך אחת יחידה להבין את הדת? למעשה, ישנן פרשנויות שונות של האסלאם (כמו של היהדות או הנצרות) ולא כל אנשי הדת באיראן חושבים באותה צורה. יש מידה של פלורליזם רעיוני בתוך עולם האסלאם—או אפילו בתוך השיעה עצמה. גדולי פוסקי ההלכה היו חלוקים לא פעם בפרשנויותיהם. כך היה בתחילת המהפכה (אז התנגד להשקפות ח'ומיני האיתאללה כאט'ם שריעתמדרי, שנאלץ להישאר במעצר בית עד מותו ב-1986), לאחר מכן בלט בהתנגדותו למדיניות המהפכה איתאללה חוסין עלי מונתזרי (שמלכתחילה נקבע על ידי ח'ומיני להיות יורשו) ואף ממנו נשללה הזכות להתבטא בחופשיות מאז 1989 ועד פטירתו (אשתקד) וגם ראש השיעים בעיראק היום, איתאללה עלי סיסתאני (בעצמו ממוצא איראני) חלוק על ח'אמנהאי, למשל בשאלה העקרונית של יחסי דת ומדינה. חשוב להזכיר בהקשר זה את אמירתו של פרופ' עבדול-כרים סורוש, מהוגי הדעות הבולטים של המהפכה, שלימים החל להתבטא נגד השקפות המשטר המהפכני, שאמר: אין פרשנות אחת לאסלאם, אין פרשנות אחת הטובה מרעותה ואין פרשנות סופית לאסלאם. באומץ לב ציבורי טען סורוש, שלא יכולה להיות גם פרשנות רשמית לאסלאם. דהיינו, אפילו משטר אסלאמי אינו יכול להציג את פרשנותו כפרשנות לגיטימית יחידה.

השאלה השלישית היא באיזו מידה מדיניותו של המשטר האסלאמי למעשה תואמת את האידיאולוגיה איתה הגיעו אנשי הדת לשלטון. סקירת המהפכות לאורך ההיסטוריה מראה, כי קיים פער ניכר בין רעיונות המהפכה ערב תפיסת השלטון לבין התנהגותם בפועל של המהפכנים מהיום שבו הם אוחזים ברסן השלטון. באופוזיציה ניתן לפרוש תורה אידיאלית-תיאורטית; בשלטון לא תמיד ניתן לממש את כל ההבטחות שניתנו. יש צורך בסיגול הדוגמה המהפכנית לתנאי

המציאות. כך, כמעט תמיד, כאשר הייתה התנגשות בין אידיאולוגיה לבין אינטרסים, גברו האינטרסים על האידיאולוגיה. המחלוקת הגדולה באיראן היא אם כן על מידת הפרגמטיות הנדרשת, באילו תחומים ובאיזה קצב ובהוראת מי ניתן לחרוג מהדוגמה הראשונית. בשאלה זו בעיקר ניטשת המחלוקת הפנימית בין שתי קבוצות עיקריות: פרגמטים או רפורמיסטים מצד אחד; ורדיקלים, שמרנים או קיצוניים מצד שני. בתוך כל אחת מהן, יש מגוון של קבוצות משנה, כמובן. זהו מאבק בין השקפות שונות, בין אינטרסים של קבוצות כוח, מאבק בין אישים, מאבק בין דור המייסדים לדור של ילדי המהפכה, וגם—מאבק בין חברה אזרחית למוסדות הממשל.

יש לציין, כי באיראן מתקיימת חברה אזרחית תוססת ומרשימה. ארגוני הסטודנטים והנשים פעילים הרבה יותר ממקביליהם בארצות המזרח התיכון האחרות, תעשיית הקולנוע שלה זוכה לשבחים רבים, העיתונות סגונית ומרתקת (עד שהעיתונים נסגרים בפקודת השלטונות), ספרים רבים הרואים בה אור ביקורתיים ומעמיקים בצורה מרשימה (אף אם כותביהם מושלכים לא פעם לכלא). לכן ניתן לומר כי יש באיראן חופש ביטוי מסוים, אף אם אין חופש לאחר הביטוי. הבעיה היא שרפורמיסטים אלו אינם קובעים את המדיניות. הסמכות לקביעת המדיניות למעשה מצויה כמעט בלעדית בידי הזרם האחר—הרדיקלי (על גורמי הכוח שלהם ראו להלן).

המאבק בין שתי מגמות אלו הגיע לשיאו בעקבות הבחירות לנשיאות בחודש יוני 2009. בעקבותיהן נרשמו באיראן מהומות המוניות, שעלו על כל מה שהיה מאז ימיה הראשונים של המהפכה. העילה המיידית היו טענות עקשניות על זיוף תוצאות הבחירות והסיסמא העיקרית של המפגינים היתה "היכן הקול שלי?" אך שורשי התנועה היו עמוקים יותר.

שני גורמים עיקריים עומדים ברקע התפרצות תנועת המחאה. הראשון, ההתמרמרות הציבורית וחוסר הנחת ממיעוט ההישגים של המהפכה לאחר 31 שנה. השני, מה שניתן לכנות "אפקט אובמה"—הרוח הגבית מושיגטון להתעררות הציבורית.

ניתן להבחין בזיקה מעניינת בין עליית נשיאים דמוקרטים בארה"ב והגברת המאבק לחופש באיראן. המעורבות הפוליטית של ארה"ב באיראן אינה ממושכת ומתחילה למעשה רק לאחר מלה"ע ה-11. זו מצביעה על העובדה, כי בעקבות עליית נשיאים דמוקרטיים, גבר בדרך כלל הלחץ הפנימי לחופש באיראן. כך היה עם עליית מוחמד מוצדק בראשית שנות ה-50 (בעת כהונת הנשיא טרומן), בתנועת ההתנגדות בראשות ח'ומיני בראשית שנות הששים (בעת כהונת הנשיא קנדי) במהפכה האסלאמית (הנשיא קרט) וכך גם ב-2009, חודשים מעטים לאחר כניסת הנשיא אובמה לבית הלבן. ניתן להסביר זאת על ידי כך, שכאשר עולה מנהיג דמוקרטי ששם את זכויות האדם והחרות הפוליטית גבוה בסדר היום שלו, הדבר ממריץ את האופוזיציה באיראן לצאת למאבק, באמונה שיזכו בגיבוי אמריקאי. לנשיא אובמה היתה השפעה נוספת והיא תמיכתו בדיאלוג עם איראן— שהתקבלה בברכה בקרב חוגים מסוימים באיראן, אף אם הרדיקלים ראו בו סכנה. האחרונים העריכו נכונה את האיום הגלום בבשורת הדיאלוג וראו במדיניות החדש של הנשיא אובמה לא מדיניות של מקל וגזר אלא חשש מ"גזר מורעל" (דיאלוג) העלול לקסום לנוער באיראן, כפי שכנראה גם היה. בבחירת אובמה, עלייתו המטאורית כמעט משום מקום לנשיא המעצמה הגדולה, היה מסר של תקווה למנהיגים אחרים ממדינות שונות הרואים בעצמם סוג של אובמה. סיסמת הבחירות הבחירות, "YES WE CAN" גם היא נשמעה אטרקטיבית (מעניין שהיא דומה לזו של אחמדי-נז'אד בבחירות 2005: "זה אפשרי וכן, אנו יכולים").

למרות שהתנועה דוכאה, דומה שמתחת לפני השטח הגחלים ממשיכות ללחוש, וניתן להצביע על כמה שינויים בשנה שמאז הבחירות. בסיס הלגיטימציה של המשטר האיראני התערער במידה רבה בעיני שכבות רחבות בחברה האיראנית. משטר שהתבסס על אידיאולוגיה, מוסר ותורה דתית מתבסס היום בצורה כמעט אקסקלוסיבית על כוח משמרות המהפכה והצבא. איתאללה ח'אמנהאי הפך ממנהיג עליון לשחקן פוליטי במערכה האיראנית בתמיכתו הברורה בצד אחד כנגד משנהו. חלק מהביקורת שמשמיעים חוגי האופוזיציה (מוות לדקטטורה) מכוונת גם נגדו. אחרות מכוונות ישירות נגדו" מהקריאה "ח'אמנהאי הייה כון" (תתביש),

"רהברי-רא רהא כון" (פרוש ממשרת המנהיג) ועד להעלאת תמונותיו באש בריש גלי.

לשמרנים יש כמה מקורות כוח חשובים: הם טוענים שמדיניותם מייצגת את האסלאם האמיתי, ויש להם גם תמיכה של מנגנוני הכוח (משמרות המהפכה, הצבא והגופים החוץ-ממשלתיים). בנוסף, יש להם גם הנחישות להילחם על מעמדם, אפילו במחיר דיכוי אלים של מתנגדיהם. הם נחושים לשמור על השלטון בידיהם ולא לתת למתנגדיהם לעשות להם את אשר הם עצמם עשו בשעתו לשאה.

לתנועת האופוזיציה גם חולשות אינהרנטיות משלה. חסרה להם מנהיגות כריזמטית, אין להם אידיאולוגיה אלטרנטיבית קוהסיבית והם חסרים ארגון מסודר. זאת ועוד, קשה להצליח במהפכה כשהרצון הוא לשנות רק חלקית. ההיסטוריה מלמדת, כי במהפכות יש צורך בהחלטיות, במסר קליט שיובן על ידי כולם. כך למשל המסר של ח'ומיני היה קל, קליט ואבסולוטי: "השאה חייב ללכת", "האסלאם הוא הפתרון". לתנועה הנוכחית אין מקבילות דומות. קשה לגייס מיליונים כשהרצון הוא לשנות מבפנים חלקי דברים. זאת ועוד, קשה גם לייצור תנועה עממית רחבה באיראן כאשר הקריאה מתמקדת באידיאל של חופש, חשוב ומשמעתי ככל שהוא. המהפכות האיראניות בעבר היו בנויות על שתי רגליים, הרגל החברתית-כלכלית והרגל הפוליטית, לחם וחירות (כך גם במדינות אחרות, כמו המהפכה הצרפתית, המהפכה האמריקאית). כדי לגייס את המיליונים, חשוב לצרף לדרישה לחופש גם את המטרה הכלכלית-החברתית. לצד הסיסמא "היכן הקול שלי" היה ראוי גם לשאול "היכן כספי הנפט שלי".

לבסוף, נראה כי עוצמתה של איראן היא במידה רבה גם תוצאה של יחס העולם אליה. איראן אינה חסינה מפני לחץ. למעשה, כל אימת שהועמדה בלחצים היא נאלצה לסגת מעקרונותיה הדוגמאטיים. איראן אינה כה חזקה כפי שנדמה וגם המערב אינו נמר של נייר. אולם מדיניות העולם ביחס לאיראן בכלל ולמדיניות הגרעין שלה בפרט, משדרת מסר של חולשה. גם ההתמקדות הישראלית באיום האיראני, והמונח "איום קיומי" השגור בפי מנהיגינו משדר להם את הרושם, כי הם

אכן חזקים וכי אכן ישראל יראה מפניהם. אם יינתן להם להמשיך בתוכנית הגרעין, לא רק שתהיה תחושת עוצמה, אלא שהיא תסתמך על מקור כוח גדול. ללא קשר לשאלת השימוש בו, עצם הבעלות תשנה את מאזן הכוחות באזור ואף הרבה מעבר לו.

אני מבקש לסכם את דברי בהתייחסות קצרה לנושא מרכזי על הפרק: כיצד ניתן להרתיע את איראן מהמשך תהליך הגרעין. זה אמנם לא קשור ישירות לנושא המאבק הפנימי באיראן, אך יש לו השלכות מרחיקות לכת על גם על מאזן הכוחות הפנימי.

אני מבקש להקדים ולומר, כי בעיית הגרעין האיראני אינה רק ואף לא בעיקר הבעיה של מדינת ישראל. האויב העיקרי של איראן הוא הצביליזציה המערבית ולא ישראל. ערב הסעודית, מצריים ומדינות אחרות באזור חוששות מאיראן גרעינית לא פחות מאשר ישראל. ובכלל, לא לכל בעייה בעולם צריך שיהיה פתרון "תוצרת הארץ". יחד עם זאת, אם ישראל אינה מדגישה את הבעייה, לעולם עלול להיות נוח לשכוח. לפיכך, יש למצוא דרך שישראל תגיד את דברה, אך לא בהכרח בראש חוצות ואף זאת במינון נכון.

הפתרון לסוגיית הגרעין האיראני יכול להיות באחת או יותר מהרמות הבאות. ראשית, פתרון בהנהגה אמריקאית. זה יכול להיעשות באמצעות דיאלוג או לחץ. אף אם קשה להאמין שדיאלוג יביא לשינוי המדיניות האיראנית, הוא חשוב לשכנע הציבור הרחב—בארה"ב ובאיראן—שארה"ב באה בכוונות טובות ועשתה הכל בכדי לפתור את הבעייה באמצעים דיפלומטיים. במידה וזה לא יצלח, תמיד קיימת האפשרות ללחוץ על איראן. הלחץ יכול להיות בנושא זכויות האדם, לחץ כלכלי לחץ דיפלומטי.

בתחום האזורי, ומתוך שהשכנות הערביות שלה חוששות מפניה, שיתוף פעולה בין ישראל לשכנותיה לפתרון בעיות המזה"ת, מעבר לתרומתו לעמי האזור, גם יתרום להחלשתה של איראן. ערב הסעודית יכולה לגרום להחלשתה של איראן לאין שיעור במידה ותקיים שגרירות סעודית בתל אביב, לאו דווקא ירושלים. אמנם

זה נראה חלום רחוק כיום, אך פתרון הבעייה הפלסטינית ולא כיון שלום ישראלי-סורי, יניב החלשה ניכרת של איראן—לצד התועלת לישראל ולשכנותיה הערביות.

לסיום, המוצא העיקרי מהאתגר האיראני טמון בשינוי שיבוא מבית. יש להניח כי בסופו של דבר, העם שהעלה את המשטר האסלאמי, גם זה שישנה את מדיניותו או יחליף אותו. השאלה העיקרית היא מתי? יש תחזיות שונות שמנבאות מתי זה יקרה, אך למעשה הרי איש אינו יודע. למהפכות הגדולות בהיסטוריה לא היה את הנימוס הטוב להודיע מראש באיזה יום הן תפרוצנה. אלו מתרחשות באופן פתאומי, כמאמר המשורר: "פתאום קם אדם בבוקר ומרגיש שהוא עם ומתחיל ללכת." החברה האזרחית באיראן אכן שועטת קדימה ורוצה פתיחות ורווחה, אך נתקלת במערכת משומנת ומחומשת שאינה מהססת להשתמש בכוח על מנת לבלום את התנועה החברתית.

דומה כי שתי רכבות יצאו מהטרמינל באיראן, האחת נושאת את השינוי הפנימי והשנייה את בשורת הגרעין. חשוב לעשות הכל כדי שהשנייה לא תגיע לתחנה הסופית ראשונה.

ד"ר רונן ברגמן, ידיעות אחרונות, אוניברסיטת קיימברידג'

כיצד הגענו למקום שבו אנו נמצאים היום, לפיו תוכנית הגרעין האיראנית מוגדרת על ידי קהילת המודיעין הישראלית וקהילות המודיעין במערב, כאתגר המרכזי לביטחון הלאומי ולשלום העולם? אמנם נדמה, כי ארה"ב עוסקת בתקופה האחרונה במיוחד בנושא הפלסטיני, אך הנושא האיראני מוגדר כבעייתי ונפיץ ביותר, כזה שעלול בסבירות הגבוהה ביותר להדליק תבערה במזרח התיכון ולפיכך בעולם.

הדיון בנושא הגרעין האיראני מתנהל בשלושה מוקדים שונים. אציג אותם באמצעות שלושה מפגשים להם הייתי עד.

המוקד הראשון- ישראל והשאלה המרכזית האם היא עומדת לתקוף. בראיון עם בנימין נתניהו לפי יותר משנה, כאשר היה ראש האופוזיציה, שאלתי אותו את השאלה כיצד היה פועל. נתניהו ענה כי במידה ואיראן תהווה סכנה קיומית למדינת ישראל, ישראל תחזיר את איראן לתקופת האבן. ההתבטאות הזו מעידה על הלך הרוח של נתניהו, הרואה עצמו כמעין מנהיג צ'רצ'יליאני שתפקידו למנוע את התגרענותה של איראן ואין בכוונתו לאפשר לאיראן להפוך למדינה עם יכולת גרעינית במשמרת שלו.

המוקד השני- הקהילה הבינלאומית תלוי וקשור במוקד הראשון. השאלה המרכזית- כיצד תפעל קהילה זו והאם תפעיל סנקציות. בוועידת הביטחון של מינכן שהתקיימה בראשית 2010 הודיע אחמדינג'אד כי הוא שולח כנציגו את שר החוץ שלו מנושר מותאקי, והבטיח נאום מיוחד. מנאומו של מותאקי לא הגיעה בשורה חדשה ואף ניתנה התחושה כי הוא מצליח להתחמק ביעילות רבה מהדברים שנשאלו. מנאומו הובן כי העמדה האיראנית אינה הולכת להשתנות, הם ימשיכו במעשיהם ואין להם כוונה להיכנע. עם זאת, הבשורות הטובות הן כי הנוכחים בקהל ובהם ראשי מדינות, שרי חוץ וראשי מערכות ביטחון התרעמו מהדברים והביעו כעס אדיר על האיראנים. התקווה היא, כי כעס זה יתבטא באפקטיביות ובעוצמה של הסנקציות שארצות הברית מקדמת יחד עם המדינות האחרות.

הבשורות הרעות הגיעו לאחר מכן, מפי יאנג, שר החוץ הסיני. בנאומו האגרסיבי הדגיש יאנג ג'יה-צ'י כי סין היא כחמישית מהאנושות ולכן יש להתייחס אליה, במיוחד בנושא האיראני. הוא הבהיר בצורה ברורה כי סין לא תהיה חלק מהסנקציות נגד איראן. סין היא צרכנית גדולה של נפט מאיראן, וללא תמיכתה הסנקציות לא יהיו אפקטיביות.

המוקד השלישי- פרויקט הגרעין האיראני. על פי הערכה שנשמעה בתדרוך של המודיעין הגרמני בראשית חודש מרץ 2010, פרויקט הגרעין האיראני נמצא בנקודה שבה כדי להעשיר אורניום לשימוש צבאי, איראן זקוקה לחצי שנה. המודיעין הגרמני (ה-BND- שירות ביון החוץ המקביל למוסד) אשר נסמך על המידע שהוא מקבל ממקורותיו שלו וממקורות אחרים בקהילות המודיעין של המערב, מדבר על מתקן גרעיני ראשון (בגודל של משאית) בטווח של שנה עד שנה וחצי, ועוד כשנתיים וחצי עד שלוש שנים וחצי למזעור המתקן הזה לקוטר של 55 ס"מ שהוא קוטר של טיל שיהאב 3 שיכול להגיע למדינת ישראל וגם מכסה חלקים מאירופה. התקדמות זו היא בעלת משמעות והופכת את תוכנית הגרעין האיראנית לאיום ממשי שיש לדאוג מפניו.

ברצוני לפרט את הדרך שפרויקט הגרעין האיראני עבר עד לנקודה בה הוא נמצא בימים אלה – מרחק של חצי שנה מהיכולת לייצר מספיק אורניום מועשר לפצצה אחת לפחות. פרויקט הגרעין האיראני התחיל בימיו של השאה. השאה ראה חשיבות עליונה בשני עניינים בסיסיים. האחד, ייצור תעשייה גרעינית שתהפוך את איראן למעצמה. והשני, בשלב מאוחר יותר, להפוך את איראן למעצמה גרעינית צבאית כסוג של פוליסת ביטוח מפני מה שנתפס אז אצלו כסכנה מרכזית לאיראן-פלישה של ברית המועצות. חלקים מסוימים במדיניות החוץ של הרפובליקה האיסלאמית, של חומיני ויורשיו, דומים במידה מסוימת למדיניות החוץ של השאה, בעיקר בהיבטים האזוריים.

בתחילה, רכש השאה כור גרעיני מארצות הברית. בשנות ה-60 שוחרר הסביבה בארצות הברית ניהלו מאבק קשה נגד השימוש באנרגיה גרעינית (היום, בתהפוכות ההיסטוריה, דווקא הירוקים הם שתומכים בשימוש באנרגיה הגרעינית

הנחשבת היום לבטוחה מאוד וללא מזהמת). בזמנו, כדי להתמודד עם מאבק הירוקים גייסו חברות הכורים הגדולות של ארצות הברית לתשדירי הפרסומות בטלוויזיה האמריקאית את השאה. הם טענו כי אם איראן קונה כורים גרעיניים מארצות הברית למרות כמות הנפט הגדולה שברשותה ומחפשת מקורות אנרגיה אחרים, בוודאי צריכה גם ארה"ב לעשות זאת. לאחר ובנוסף לרכישת כור המחקר מארצות הברית, חתם השאה עם חברת סימנס על עסקה לבניית שני כורים של מים קלים, באיזור בושהר. במקביל, יחד עם ישראל, התחיל השאה לפתח את תעשיית הטילים של איראן. כסף איראני וידע ישראלי אמורים היו לבנות יחד מפעל לטילי קרקע-קרקע לטווח ארוך. העסקה לא יצאה לפועל, וכך ניצלה ישראל מהאפשרות של איראן חמושה בטילי קרקע-קרקע לטווח ארוך שיכולים להגיע עד לשטחה ויכולים לשאת נשק גרעיני.

איראן החלה לבנות את הכורים בבושהר ולהכשיר את מדעניה הכשרה אינטנסיבית. לאחר עליית חומיני לשלטון הוקפא הפיתוח הגרעיני. ישנן גרסאות רבות על מהי הסיבה להחלטה הזו של חומיני, למשל הטענה כי הנשק הגרעיני הוא אנטי איסלאמי. למרות לחצים מבית לפיתוח נשק גרעיני כתגובה לנשק הכימי של עיראק, חומיני לא רצה להיות במקום שבו יצטרך להחליט האם איראן תעשה שימוש בנשק גרעיני משום שראה זאת כפשע נורא ולא תמך במהלך הזה.

ביוני 1985, נערכה פגישה ראשונה וחשאית בדובאי בין שליחיו של ראש פרויקט הגרעין הפקיסטני, ד"ר עבד אל-קדיר חאן לבין נציגים של התעשייה והאקדמיה האיראנית העוסקות בנושאי גרעין. מרבית הנציגים מאוניברסיטת אימאם חוסיין בטהרן, ובראשם אדם שאז שמו לא אמר דבר לקהילות המודיעין במערב, והיום נחשב לראש פרויקט הגרעין האיראני, מוחסין פאחרי-זאדה. בפגישה הם מעלים את האפשרות כי איראן תשתף פעולה עם פקיסטן או ישירות עם חאן, כאיש עסקים פרטי. חאן עבד בחברה בריטית גרמנית בשם יורנקו שעסקה בייצור צנטריפוגות ורכש שם מיומנות רבה בתחום וכשעזב את החברה גנב את תוכניות הצנטריפוגות להעשרת אורניום וחזר איתם לארצו, פקיסטן. חאן מונה לראש פרויקט הגרעין בפקיסטן והיה האחראי על פיתוח הנשק הגרעיני. לאחר סיום הפרויקט הפך לגיבור בארצו והיה מוכן למכור את הטכנולוגיה הלאה לכל מי

שהיה מוכן לשלם. חאן פתח מפעלים לייצור הצנטריפוגות שנקראו P2, IP1 (Pakistan 1 and Pakistan 2) באינדונזיה ומלזיה ומקומות אחרים. הוא מכר גלוב, עיראק ואפילו הציע זאת לסוריה (שסירבה באותה תקופה כי לא היה לה במה לשלם). משך שנים מספר לא אירע דבר עד לסיום המלחמה עם עיראק ב-1988 ומות של חומייני זמן לא ארוך לאחר מכן. המלחמה כבר לא היוותה נטל על התקציב, חומייני לא הפריע ואיראן, שתחת יורשיו של חומייני, חאמנאי ורפסנג'אני היפנתה יותר ויותר תקציבים לפיתוח גרעיני, ומקביל לפיתוח טילים שהיו בעלי יכולת לשאת את ראש הנפץ הגרעיני לשטח המטרה. בתחום הטילים התקדמה איראן באופן משמעותי ביותר.

בשנות התשעים, קידמה איראן שלושה עניינים גרעיניים מרכזיים. ראשון, היא חתמה על חוזה עם רוסיה, בו האחרונה תספק לאיראן כורים גרעיניים שימוקמו בתוך המבנים שסימנס התחילה לבנות בזמנו בבושהר. שני, במסגרת הפרויקט בראשותו של פחרי-זאדה, הוחל במשלוח מדענים להכשרה גרעינית במערב, בדרך כלל בהודו ובסין. באופן הזה הצליח פחרי-זאדה להכשיר קאדר גדול של מדענים וטכנאי כורים גרעיניים. תוך כדי שני המהלכים הללו ארצות הברית וישראל פספסו את ההתפתחות החשובה ביותר, השלישית. הקשרים בין איראן לרוסיה הפכו למרכז העניין. ישראל וארה"ב השקיעו מאמצים במישור הגלוי והסמוי להבנת העניין - שליחים ומנהיגים של ארה"ב וישראל נפגשו עם המנהיגים הרוסים וביקשו להפסיק את הקשר הרוסי-איראני שיוביל בסופו של דבר לפצצה גרעינית. הכור בבושהר הוא כור מים קלים שבסבירות גבוהה מאד אינו יכול לייצר פצצה גרעינית, אך ישנן חששות שניתן יהיה להכשיר שם הרבה אנשים ושביתן מתקן כה גדול כבושהר, יהיה ניתן להסתיר מתקנים נוספים אסורים.

ישראל וארצות הברית השקיעו כעשר שנים במאמצים אדירים בנתיב הרוסי עד שלבסוף נרשם הישג, כשפוטין הבהיר לישראל בראשות אריק שרון שרוסיה לא תסיים לבנות את הכורים בבושהר. רוסיה תדאג באופן סמוי למציאת בעיות שונות בכור, החל מהטלת פיקוח חמור על הבניה, המשך בבעיות תשלום ועד לבעיות עם מהנדסים על מנת לא לסיים את בניית הכור. מבחינה עובדתית, על פי התכנון

הראשון, הכורים היו אמורים להיות מושלמים בשנת 2002 – 2003. כיום, שנת 2010 והכורים בבושה עדיין לא מתפקדים.

ההבטחה הזו של פוטין עוררה, באופן טבעי, גל שמחה גדול במערכת הביטחון בישראל. התחושה הייתה שפרוייקט הגרעין האיראני סובל מעיכוב גדול, אם לא התפוגגות ממש. רק לאחר מכן התברר כי הנתיב הרוסי שימש את האיראנים להסחה והטעיה מהדבר האמיתי. האיראנים ניסו והצליחו להסתיר את הקשרים שהחלו ב-1985 בדובאי בין איראן לבין שליחיו של עבד אל-קדיר חאן, שדרכו רכשה איראן צנטריפוגות P1 ושרטוטים ותכנונים של ראש קרב גרעיני לטיל. ישראל גילתה את הנושא באיחור גדול. הקשרים בין איראן לבין פקיסטן התגלו והתברר כי איראן קנתה והתקינה כמות גדולה מאד של צנטריפוגות מסוג P1 באתר שנקרא נתנז.

החל לחץ עולמי על איראן לגילוי המתקנים ותוכנית הגרעין הקיימת. האיראנים הבינו כי לא יצליחו להסתיר את הכל ולכן החליטו על הפרדה. איראן לקחה את כל המתקנים הגלויים, ואלו שהם ידעו שיאלצו לגלות, והכניסו אותם תחת האחריות של הסוכנות לאנרגיה אטומית. האיראנים הצהירו בפני הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית בוינה, שאחראית על יישום ה-NPT, האמנה למניעת הפצת הנשק הגרעיני, על המתקנים ואישרו הכנסת פיקוח ומצלמות. תוך כדי מהלך זה, המשיכה להתקיים פעילות חשאית, תחת משמרות המהפכה ומשרד ההגנה, בחסות פחרי-זאדה. איראן החביאה באתר כלשהו כמות מסיבית של צנטריפוגות שאינה מספיקה לייצור אנרגיה גרעינית. כמות כזו של צנטרפוגות עשויה לשמש אך ורק פרוייקט גרעיני צבאי. האיראנים חפרו את האתר בסלע הכי קשה בטהרן במתווה של מנהרה שהכניסה אליה היא בצורת זיגזג, כך שבמקרה ומישהו ינסה לפוצץ את הכניסה, אותם עיקולים יספגו את ההלם של הפצצה. המשמעות היא כי ברור שאיראן מכינה עצמה לקראת תקיפה ישראלית. לאחר ניסיון של הסתרת הכור, מישהו גילה לעולם שהאיראנים מחזיקים את המתקן הסודי הזה. האיראנים, בתגובה, העבירו אותו מהחלק הסמוי לחלק הגלוי שנמצא תחת פיקוח וטענו ששכחו לדווח על אתר זה.

ניתן לסכם את הסוגיה האיראנית בשתי שאלות בסיסיות. השאלה הראשונה, מדוע איראן צריכה נשק גרעיני? עד היום, איראן נהגה באופן פרגמטי, רציונאלי ומציאותי בעיקר כאשר זה הגיע לאפשרות של איום ישיר על עצם קיום המשטר. לכן האיראנים, להשקפתי, לא רוצים להחזיק נשק גרעיני על מנת להשתמש בו, אלא לצורך הרתעה. איראן מעוניינת בפוליסת ביטוח שתמנע מארצות הברית ומישראל לעשות לה את מה שנעשה לסדאם חוסיין ב 2003. זה לא מרגיע את ישראל מאחר ולא ניתן לסמוך על הצד השני. אין הבטחה לגבי מי שיעמוד בראש השלטון האיראני ובטח שלא לגבי מידת הפרגמטיות שלו. בנוסף, מהלך כזה יפתח מרוץ חימוש גרעיני במזרח התיכון שסופו לא ברור.

השאלה השנייה, האם מדינת ישראל תתקוף את איראן? נכון לנקודת הזמן שבה אנחנו נמצאים היום, אין תשובה חד משמעית. איני בטוח שבנימין נתניהו עצמו יודע את התשובה. כרגע ההחלטה היא לאפשר לסנקציות לעבוד ולראות האם הן אפקטיביות. כלומר, האם הסנקציות עשויות לשנות את דעתו של המשטר בנוגע להמשך פרויקט הגרעין. ייתכן והסנקציות יביאו ללחץ ציבורי להפסקת הפרויקט בשל המצב הכלכלי.

קיימות סיבות רבות וכבדות משקל מדוע לא להפציץ את פרוייקט הגרעין האיראני, תקיפה שגם לו תצליח תביא לכל היותר לעיכוב לא ארוך מאוד בפרוייקט, שלא לדבר על התגובה האיראנית, תגובת חזבאללה, הסכנה למלחמה כוללת במזרח התיכון, הזעם האמריקאי, הגינוי האירופי ועוד ועוד. עם זאת, השיקול שיכריע לדעתי בסופו של דבר את הכף, מתמצה בצמד המילים "לא עוד". לעולם לא תהיה אוכלוסיה יהודית תחת האיום של שואה נוספת. זו הסיבה בגללה הורה דויד בן גוריון על הקמת דימונה, בגללה הורה מנחם בגין על הפצצת הכור בעיראק, בגללה הורה אהוד אולמרט לתקוף את הכור בסוריה והיא גם זו שתעמוד במרכז תודעתו של בנימין נתניהו, או של כל ראש ממשלה ישראלי אחר, לו יגיע אליו מידע שאיראן התקרבה מרחק נגיעה מנשק יום הדין.

אלוף (מיל.) גיורא איילנד, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

את הדיון בגרעין האיראני אני מבקש להתחיל ברציונל האיראני כפי שאני מבין אותו. האיראנים טוענים שלא רק שהם יכולים ומותר להם להתקדם בכיוון של נשק גרעיני, אלא שנשק גרעיני הוא אינטרס עליון עבורם והם מצדיקים זאת בארבע סיבות. סיבה ראשונה, מלחמת איראן-עיראק. האיראנים טוענים כי במידה והיה להם נשק גרעיני באותה התקופה, הם לא היו מאוימים ברמה שהיו מאוימים בה אז. לכן, לאיראן, יותר מכל מדינה אחרת, יש הוכחה ניצחת לכך שהיא ראויה לנשק גרעיני להגנה עצמית מפני תוקפנות דומה. סיבה שנייה, ארצות הברית פועלת בגלוי ובמובהק להפלת השלטון האיראני, ומבחינתם, השלטון שלהם שווה ערך לדמוקרטיה בארצות הברית. יש להילחם עליו וברור שאם וכאשר יהיה לאיראן נשק גרעיני, לא יעזו לשחק איתה את המשחק. סיבה שלישית, איראן משווה עצמה למדינות גדולות אחרות באזור, כדוגמת פקיסטן או הודו, בכל דבר שקשור לגודל, חשיבות היסטורית, גודל אוכלוסייה ומעמד המדינה. לכן הם לא מוכנים לספוג את חוסר ההגינות בסטנדרט הכפול בהשוואה להתייחסות חיצונית כלפי איראן והמדינות האחרות. סיבה רביעית ואחרונה, היא העניין הדתי. כאן עולה הטענה שלכולם יש נשק גרעיני, מנוצרים פרוטסטנטים, לנוצרים הקתולים, נוצרים היוונים, בודהיסטים, הינדים, מוסלמים הסונים, יהודים ולכן השאלה היא מדוע השיעים הם היחידים שאסור שיהיה להם נשק גרעיני. הרצון האיראני לנשק גרעיני הוא אמיתי ולא חשוב באיזו טקטיקה הם בוחרים להשתמש.

הנקודה השנייה היא מדיניות ארצות הברית. נסתכל על תקופת הנשיא ג'ורג' בוש שאותה ניתן לחלק לשניים ועל כהונת הנשיא ברק אובמה עד כה. לאורך ארבע השנים הראשונות של ממשל בוש, הגישה הייתה שאיראן אינה מתאימה לדיאלוג. איראן מפרה את ההוראות של האו"ם ושל הוועדה לאנרגיה אטומית ולכן עד שאיראן לא תעמוד בהתחייבות מסוימות לא ניתן יהיה להגיע להסכם. בכהונתו השנייה הבין בוש כי יש סוג של יתרון בדיאלוג של איראן עם המדינות האירופאיות, אך ארה"ב לא יכולה להתערב בכך ישירות. הטעות הגדולה של בוש הייתה אי ההבנה של הדרכים לפתרון הבעיה האיראנית. אם נרצה להגיע למצב

שבו איראן מבודדת פוליטית ולחוצה כלכלית, ישנם כמה שחקניות שבלעדיהן לא נצליח לעשות זאת. השחקניות החשובות הן רוסיה וסין. רוב האינטרסים שלהן הפוכים מארה"ב, אך בשורה התחתונה, קיים אינטרס משותף שאינו בעדיפות ראשונה, והוא הרצון של איראן לא יהיה נשק גרעיני. לדוגמה, מבחינת רוסיה, המוקפת מדינות בעלות נשק גרעיני, העובדה כי גם איראן תחזיק נשק כזה לא מאוד מטרידה ולכן היא נמוכה בסדר העדיפויות הרוסי. סדר העדיפות הרוסי מתמקד בשלושה דברים. ראשון, הבטחת השלטון ולכן חוסר סובלנות לביקורת מבחוץ. שני, הבטחת ההשפעה הרוסית על מדינות חבר העמים לשעבר. שלישי, החזרת רוסיה למעמד של מעצמה שווה לארצות הברית וכזו שראויה להתייחסות כמעצמה שווה. ולדימיר פוטין ראה את המדיניות האמריקאית ככזו שנועדה להשיג פגיעה בשלושת האינטרסים הללו, ולכן לא שש להצטרף לארה"ב בנושא הסנקציות על איראן. הרוסים שלחו מסרים ברורים לאמריקאים, שהם כן מוכנים להסכם כולל, שבו רוסיה תתחייב לצעדים מחמירים נגד איראן בתמורה ליתורים אמריקאים בנושאים החשובים להם. לראיית הרוסים, האמריקאים סירבו לקבל מסרים אלו, ולכן ההזדמנויות היותר טובות להגיע ללחץ אמיתי על איראן, כאשר כל פעולת העשרת האורניום הייתה בתחילתה, פוספו. הזמן הקריטי היה ב-2004 כאשר הרוסים טענו כי איראן צריכה אנרגיה גרעינית לצרכי שלום, ולכן התנדבו להקים מפעל ברוסיה בו יעשירו אורניום וייצרו מוטות דלק המספיקים לצרכי שלום. הייצור יעשה ברוסיה ולכן השליטה הטכנולוגית תהיה רוסית בלבד, אך מוטות הדלק יישלחו לשימוש לצרכי שלום באיראן ולאחר מכן, יחזרו לרוסיה. רוסיה רצתה להציע את ההצעה לאיראן אך היו לה שתי דרישות מהמערב. אחת, ההצעה הזו היא עבור רוסיה בלבד כספקית בלעדית ללא רצון להתחרות עם ספקיות אירופאיות אחרות. שתיים, בהיבט הפוליטי, הרוסים ביקשו שההצעה תוכר ותאושר על ידי הקהילה הבינלאומית כמסגרת לפתרון הבעיה הגרעינית האיראנית. האירופאים והאמריקאים לא הסכימו להצעה זו ולכן נשארה רוסיה לבדה בעניין זה. תהליך דומה קרה בין ארה"ב לבין סין. מהלכים אלו גרמו למערכת הבינלאומית להתפרק לחלוטין ולכן לא נוצרה המסה הקריטית אשר הייתה מסוגלת ליצור את הלחץ האמיתי על איראן בעיתוי הנכון של השנים 2004-5.

כאשר ברק אובמה התמנה לנשיא, הוא הבין כי יש לנסות לפתור את הנושא כחלק מראייה רחבה יותר. הנושא כבעיה אזורית, כולל הסכסוך הישראלי פלסטינאי ובצורה מהותית יותר לנסות להגיע להסדרים עם רוסיה וסין. כמו כן הוא הביע נכונות לחזור מנושא הצבת מערכות טילים בפולין ובצ'כיה. ניתן לומר כי הניסיון היה מוצלח, אך במידה מסוימת מעט מדי ומאוחר מדי מכיוון שבמשך השנים, הביטחון של האיראנים גדל, והם אספו אורניום מועשר בכמות מספקת. לכן, אותה חזית מאוחדת שהייתה רלוונטית לפני כחמש שנים קשה הרבה יותר היום.

בהיבט הישראלי, מדינת ישראל, למרות ועם כל החשיבות ההיסטורית, האידיאולוגיה והחשיבות העצומה להסרת האיום הקיומי של הגרעין האיראני, תוכל לקבל החלטה שמשמעותה פעולה צבאית נגד איראן, רק אם תהיה התכנסות של ארבעה תהליכים. רק במידה וכל התהליכים האלו ייוצרו, תהיה תשובה חיובית לשאלה זו. השאלה היא באיזה תרחיש נהיה, ניתן לתאר את התרחיש בין איראן לבין הקהילה הבינלאומית באחת מתוך ארבע אפשרויות כאשר רק באחרונה מהן תקיפה ישראלית היא אפשרית. אפשרות ראשונה, הסכמים בין ארצות הברית לבין איראן, בין הקהילה הבינלאומית לבין איראן ובין המועצה לסוכנות לאנרגיה גרעינית לבין איראן. הסכם זה פותר את בעיית הגרעין האיראני וברור כי ישראל אינה יכולה לפעול נגדו. אפשרות שנייה, ההסכם אינו קיים, אך יש משא ומתן אמריקאי – איראני. המו"מ קפוא ויתעורר בחודשים האחרונים באופן אמיתי מאחר ומישהו יציע הצעה רלוונטית. יחודשו השיחות בדרגים הגבוהים. ישראל אינה יכולה לתקוף גם בתרחיש זה. אפשרות שלישית, משבר ביחסים עם איראן. משבר זה יביא לקואליציה בינלאומית אמיתית כנגד איראן שתנקוט בסנקציות אמיתיות ומחייבות בתחום הדלק. במידה וזה קורה ואכן איראן מבודדת, העולם כולו מדבר ופועל בקול אחד. התרחיש חיובי, אך אינו מאפשר תקיפה ישראלית. אפשרות רביעית ואחרונה, קיים משבר עם איראן ללא שיחות ואין סיכוי להגיע להסכם. כמו כן, אין סיכוי להגיע לקואליציה יעילה שתבודד את איראן. וכאשר המערכת מתפרקת וברור שאין פתרון, איראן מתקדמת קדימה וקיימת הצדקה בראייה הבינלאומית, נוצר מצב המאפשר ואפילו מצדיק לבצע פעולה צבאית מבחינת ישראל.

נקודה שנייה שארצה להתייחס אליה היא מערכת השיקולים האמריקאית הקשורה לתרחישים, אך גם קיימת בפני עצמה. יש קשת רחבה של אמירות שונות החל מה"כן" הפומבי ל"לא" הנחרץ. ישראל יכולה לפעול בכל התחומים שהם אינם "לא" נחרץ. זאת אומרת, כל עוד לא נאמר בפגישה רשמית וחשאית של ראשי המדינות, כי ארה"ב לא תסבול תקיפה ישראלית באיראן. ישראל פועלת בעזה ובמקומות אחרים והתשלום על פעולות אלו הוא בעיקר מקומי בישראל. במידה וישראל תבצע פעולה באיראן, התגובה האיראנית יכולה וכנראה גם תהיה, לא רק נגד ישראל אלא גם כנגד אינטרסים אמריקאים אחרים במפרץ. לכן, מעורבות ארה"ב אינה רק כמסתכל מהצד, אלא כגורם שמושפע ישירות. נושא הגרעין האיראני חשוב מאוד ולכן אם העמדה האמריקאית תהיה קיצונית שכזו, ישראל לא תוכל לחצות את קו המגבלה הזאת במקרה הזה. לעומת זאת, אמירה אמריקאית פחות נחרצת בשליליותה נותנת מקום לתמרון, כאשר מבצעים קודם ומסבירים אחר כך.

נקודה שלישית במסגרת השיקולים היא השאלה המבצעית. ניתן לומר שעל מנת שתתבצע פעולה צבאית ישראלית יש לספק תשובות טובות לארבע שאלות. שאלה ראשונה, מודיעין. האם ישראל יודעת ומכירה טוב את מטרות התקיפה. שאלה שנייה, האם ישראל מסוגלת להביא מסה קריטית של תקיפה על איראן בכדי להגיע לאפקט המבוקש. שאלה שלישית, במידה ויש את הפתרונות לשתיים הראשונות, האם הכוח הצבאי של ישראל מספיק על מנת ליצור את הנזק הפיזי המתבקש. שאלה רביעית, במידה ויש את הפתרונות לשלוש השאלות הראשונות, מה תהיה התוצאה. האם הידע לא נשמר במקומות אחרים, האם אין יתירות ומתקנים שניתן לחדש. מה יהיה ההישג במובן של עיכוב הפרויקט האיראני. במידה והעיכוב הוא של חודשים, הוא אינו מרשים. אך במידה ונצליח לעכב את הפרויקט במספר דורות זה יהיה מרשים. התשובות לשאלות אלו הן קשות ובעלות אי וודאות גבוהה.

נקודה רביעית, מהם סך השיקולים של סיכונים מול תועלת. ההתייחסות היא בעיקר לסיכונים ולתוצאות האפשריות. ניתן לומר כי אל מול הנושא הקיומי ניתן

ואפשרי לסבול, לדוגמא מהלך של פתיחה באש של חיזבאללה. כמובן שקיימים דברים מרחיקי לכת יותר מבחינת התוצאה ולכן ההחלטות אינן פשוטות.

לסיכום, ישראל לא תוכל לדחות בהרבה את הצורך בקבלת החלטה. יכול להיות שאחד התרחישים שסקרתי אכן יקרה ותופעל מערכת סנקציות יעילות על איראן או על קיומה של המהפכה באיראן. בהנחה הריאלית שהדברים האלה לא יקרו, ממשלת ישראל עשויה להידרש בקרוב לקבל החלטה בין שתי חלופות כאשר כל אחת מהן קשה, מסוכנת ובעייתית. חלופה אחת היא להתרגל ולחיות עם גרעין איראני על כל המשתמע מכך, בעוד החלופה השנייה היא לקבל החלטה ולנסות לעצור את זה בכוחות עצמנו. אי הוודאות רבה וכך גם הסיכונים לכן ההחלטה אינה קלה, וזאת למרות שראש הממשלה מרגיש שזה הייעוד שלו. גם חומיני רצה לפעמים דברים אחרים, אך כאשר אתה מגיע לנקודה של אילוצים, אתה עלול להחליט בשיקול שונה ממה שאתה מאמין בו, ויתרה מכך מהאמונה בשליחותך.